

Impact van het Nationaal plan voor herstel en veerkracht op de SDG's, de veerkracht en de sociale cohesie

Rapport aan de staatssecretaris voor Relance en Strategische
Investeringsen

Oktober 2021

Mathijs Buts, mb@plan.be
Patricia Delbaere, dp@plan.be
Jean-Maurice Frère, jmf@plan.be
Arnaud Joskin, arj@plan.be
Alain Henry, ah@plan.be
Johan Pauwels, pj@plan.be

Federaal Planbureau

Het Federaal Planbureau (FPB) is een instelling van openbaar nut die beleidsrelevante studies en vooruitzichten maakt over economische, socio-economische en milieuvraagstukken. Daarnaast bestudeert het de integratie van die vraagstukken in een context van duurzame ontwikkeling. Het stelt zijn wetenschappelijke expertise onder meer ter beschikking van de regering, het Parlement, de sociale gesprekspartners, nationale en internationale instellingen.

De werkzaamheden van het FPB worden steeds gekenmerkt door een onafhankelijke benadering, transparantie en aandacht voor het algemeen welzijn. De kwaliteit van de gegevens, een wetenschappelijke methodologie en de empirische geldigheid van de analyses staan daarbij centraal. Tot slot zorgt het FPB voor een ruime verspreiding van de resultaten van zijn werkzaamheden en draagt zo bij tot het democratisch debat.

Het Federaal Planbureau is EMAS en Ecodynamische Onderneming (drie sterren) gecertificeerd voor zijn milieubeheer.

<https://www.plan.be>

e-mail: contact@plan.be

Overname wordt toegestaan, behalve voor handelsdoeleinden, mits bronvermelding.

Verantwoordelijke uitgever: Philippe Donnay

Wettelijk Depot: D/2021/7433/19

Federaal Planbureau

Belliardstraat 14-18, 1040 Brussel

tel.: +32-2-5077311

e-mail: contact@plan.be<https://www.plan.be>

Impact van het Nationaal plan voor herstel en veerkracht op de SDG's, de veerkracht en de sociale cohesie

Rapport aan de staatssecretaris voor Relance en Strategische Investerings

Oktober 2021

Mathijs Buts, mb@plan.be
Patricia Delbaere, dp@plan.be
Jean-Maurice Frère, jmf@plan.be
Arnaud Joskin, arj@plan.be
Alain Henry, ah@plan.be
Johan Pauwels, pj@plan.be

Abstract - België heeft eind april 2021 zijn *Nationaal plan voor herstel en veerkracht* ingediend bij de Europese Commissie. In dit rapport wordt de globale impact van het plan op de economische, institutionele en sociale veerkracht en op de sociale en territoriale cohesie geanalyseerd. De belangrijkste conclusie van deze impactanalyse is dat de maatregelen van het plan veel positieve effecten zouden moeten hebben op de SDG's (*Sustainable development goals*) en dus op de sociale cohesie en de veerkracht. Veel van deze effecten – zowel positieve als negatieve – zullen echter afhangen van de wijze waarop de maatregelen van het plan uitgevoerd zullen worden.

Keywords - Relanceplan, Evaluatie, SDG, Duurzame ontwikkeling, Veerkracht.

Inhoudstafel

1. Concepten en methoden	6
1.1. Moeilijk te operationaliseren concepten	6
1.2. Methode: een benadering via de SDG's	7
1.2.1. Veerkracht	7
1.2.2. Sociale cohesie	8
1.2.3. Benadering via de SDG's	8
1.3. Methode: toepassing op het PHV	8
2. Effecten per SDG.....	9
2.1. SDG 1 - Geen armoede	9
2.2. SDG 2 - Geen honger	10
2.3. SDG 3 - Goede gezondheid en welzijn	10
2.4. SDG 4 - Kwaliteitsonderwijs	11
2.5. SDG 5 - Gendergelijkheid	12
2.6. SDG 6 - Water	13
2.7. SDG 7 - Energie	14
2.8. SDG 8 - Waardig werk en economische groei	15
2.9. SDG 9 - Industrie, innovatie en infrastructuur	16
2.10. SDG 10 - Ongelijkheid verminderen	17
2.11. SDG 11 - Duurzame steden en gemeenschappen	18
2.12. SDG 12 - Verantwoorde consumptie en productie	19
2.13. SDG 13 - Klimaat	20
2.14. SDG 14 - Leven in het water	21
2.15. SDG 15 - Leven op het land	22
2.16. SDG 16 - Vrede, veiligheid en sterke publieke diensten	23
2.17. SDG 17 - Partnerschap om doelstellingen te bereiken	23
3. Bijlagen.....	25
3.1. Lijst van de <i>Sustainable development goals</i>	25
3.2. Lijst van de assen en componenten van het PHV	25
3.3. Bibliografie	26

Synthese

België heeft eind april 2021 zijn *Nationaal plan voor herstel en veerkracht* (PHV, 2021) ingediend bij de Europese Commissie. Het Federaal Planbureau heeft van de staatssecretaris voor Relance en Strategische Investerings de opdracht gekregen verschillende impactanalyses van dit plan uit te voeren. Dit rapport voert op verzoek een analyse uit van de algemene impact van het plan op de economische, institutionele en sociale veerkracht en op de sociale en territoriale cohesie (EU, 2021).

Economische, institutionele en sociale veerkracht, en ook sociale en territoriale cohesie zijn moeilijk te definiëren begrippen naar toepasbaarheid toe. De voorgestelde aanpak bestaat erin de impact van het PHV op de vooruitgang naar de mondiale duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen (*Sustainable Development Goals* of SDG's) te evalueren. De vooruitgang naar de SDG's is immers onder meer gericht op het verbeteren van de veerkracht en de sociale cohesie, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de werkzaamheden van het *Joint Research Centre* van de Europese Commissie (Manca, 2017). Het Federaal Planbureau (FPB) past zo de methode toe die gebruikt werd voor twee gevalstudies in het Federaal rapport inzake duurzame ontwikkeling van 2019 (FPB, 2019), door bestaande literatuurstudies te identificeren over de evaluatie van maatregelen die vergelijkbaar zijn met die van het PHV. De in deze studies geïdentificeerde impact kan vervolgens worden toegepast op de maatregelen van het PHV. In dit rapport wordt het PHV geanalyseerd in de versie die eind april 2021 bij de Europese Commissie is ingediend.

De belangrijkste conclusie van deze impactanalyse is dat de maatregelen van het plan naar verwachting veel positieve effecten zullen hebben op de SDG's en dus op de sociale cohesie en de veerkracht. Veel van de effecten – zowel positieve als negatieve – zullen echter afhangen van de wijze waarop de maatregelen van het plan worden uitgevoerd. Tabel 1 geeft een overzicht van deze impactanalyse (zie hoofdstuk 2 voor een beschrijving van deze effecten per SDG en per component van het plan). In deze tabel staan de componenten van het PHV in de rijen en de SDG's in de kolommen.

Elke rij van de tabel toont de positieve (+) of negatieve (-) effecten van een component op elke SDG. In sommige gevallen zijn er zowel positieve als negatieve (+/-) effecten. Ten slotte zal in veel gevallen de wijze waarop de maatregel wordt uitgevoerd van grote invloed zijn op het daadwerkelijke effect van de maatregel (M). Deze effecten worden per SDG beschreven in hoofdstuk 2 van dit rapport.

Twee componenten zijn niet geëvalueerd, omdat zij door hun opbouw slechts zeer weinig invloed hebben op de SDG's:

- component 4.4 (*Einde loopbaan en pensioenen*), omdat deze bestaat uit de voorbereiding van een pensioenhervorming waarvan de inhoud nog moet worden vastgesteld,
- component 6.1 (*Uitgaventoetsingen*), die maatregelen omvat om de begrotingsprocessen te herzien.

Merk ook op dat het PHV geen substantiële impact heeft op twee SDG's. SDG 2 (*Geen honger*), aangezien de PHV-maatregelen niet gericht zijn op de doelstellingen die in deze SDG aan bod komen (slechte voeding, landbouwproductiesystemen, diversiteit van landbouwgewassen en -dieren). Voor SDG 17 (*Partnerschap om doelstellingen te bereiken*) is het PHV zelf een oefening in partnerschappen tussen de actoren van de verschillende Belgische overheden en de samenleving als geheel. Het is het PHV en het

uitvoeringsproces ervan dat een positieve invloed heeft op deze SDG, niet de componenten en individuele maatregelen.

Tabel 1 Effecten van het PHV op de SDG's - Overzicht

Component\SDG	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1.1. Renovatie van gebouwen	+		+	+	M	M	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
1.2. Opkomende energietechnologieën							+	+	+		+		+	+		+	
1.3 Klimaat en milieu			+			+		+	+		+	+				+	
2.1 Cybersecurity								+	+	+	+						+
2.2 Openbaar bestuur				M		-	+/-	+/-	+	+	+	+/-	M			-	+
2.3 Optische-vezeltechnologie, 5G-technologie en nieuwe technologie			M	+			+/-	+/-	+	+	+		M		M		+
3.1 Fiets- en wandelinfrastructuur		+			+		+	+	+	M	+	+	+			+	
3.2 Modal shift in het vervoer			+		M	M	+	+	+	M	+		+	+	+		
3.3 Groener wegvervoer			+			-	+	+	+	M	+	-	+	+	+		+
4.1 Onderwijs 2.0		+	+	+	+	-	+/-	+/-	+	+	+	+	+	M		-	+
4.2 Opleiding en werkgelegenheid voor kwetsbare groepen	+	+	+	+	+	-		+/-	+	+	+	+	+	M		-	+
4.3 Sociale infrastructuur	+	+	+	+	+	M	+	+	+	+	+	+	+	+			+
4.4 Einde loopbaan en pensioenen																	
5.1 Opleiding en arbeidsmarkt	+		+	+	M			+/-	+	+		+	M			-	
5.2 Ondersteuning van de economische activiteit					M			+	+			+	+			M	
5.3 Circulaire economie							+	+	+			+	+				
6.1 Uitgaventoetsingen												+	+				

Bron: Federaal Planbureau

Legende: (+) positieve impact; (-) negatieve impact; (+/-) positieve en negatieve impact; (M) impact hangt af van de uitvoering van de maatregel.

Noot: de volledige beschrijving van de 17 SDG's is in bijlage van dit rapport opgenomen.

Veel maatregelen zijn bedoeld om talrijke uitdagingen waarmee België wordt geconfronteerd, aan te pakken.

Zo wordt bijvoorbeeld verwacht dat de component 1.1 *Renovatie van gebouwen* van het PHV zal leiden tot een aanzienlijke verbetering van de energieprestaties van gebouwen, in het bijzonder sociale woningen waarvoor verschillende maatregelen zijn opgenomen. De andere componenten van het plan hebben ook een positieve invloed op de SDG's die er rechtstreeks verband mee houden: de component 4.1 *Onderwijs 2.0* op SDG 4 (*Kwaliteitsonderwijs*), de component 5.5 *Circulaire economie* op SDG 8 (*Waardig werk en economische groei*) en SDG 12 (*Verantwoorde consumptie en productie*), de component 1.3 *Klimaat en Milieu* op SDG 13 (*Klimaatactie*) en SDG 15 (*Leven op het land*), enz.

Veel componenten hebben ook indirecte effecten op verschillende SDG's, wat de impact van het plan op de sociale cohesie en veerkracht versterkt.

De component 1.1 *Renovatie van gebouwen* heeft zo ook een sociale impact (vermindering van energiekosten voor kansarme huishoudens in gerenoveerde sociale woningen, SDG 1 - *Geen armoede*, SDG 7 - *Betaalbare en duurzame energie* en SDG 10 - *Ongelijkheid verminderen*) en een impact op het vlak van economische relance (SDG 8). De componenten van as 3 *Mobiliteit* hebben bijvoorbeeld indirecte – en

positieve – effecten op de gezondheid (SDG 3), net als de componenten 4.1 *Onderwijs 2.0*, 4.2 *Opleiding en werkgelegenheid voor kwetsbare groepen* en 5.1 *Opleiding en arbeidsmarkt*.

Om deze indirecte effecten te versterken, is bijzondere aandacht nodig tijdens de uitvoering van de maatregelen van het plan.

De manier waarop de maatregelen van het plan zullen worden uitgevoerd, zal van cruciaal belang zijn om een maximaal effect op de SDG's te bereiken.

De maatregelen van een component zijn vaak gericht op een specifieke doelstelling. Om een maximaal effect te bekomen op de SDG's, en dus op de sociale cohesie en veerkracht, moet bij de uitvoering van de maatregelen rekening worden gehouden met de uitdagingen die gelinkt zijn aan andere componenten. Doel is de samenhang van het plan te vergroten door bij de uitvoering van de maatregelen rekening te houden met de beginselen "*niemand achterlaten*" (beter bekend als "*leave no one behind*") en "*geen significante schade berokkenen*" ("*do no significant harm*" of DNSH).

Zowel de SDG's, met het beginsel "*leave no one behind*" (VN, 2015), als de sociale cohesie en veerkracht vragen om prioritaire aandacht voor de meest kwetsbare mensen en voor de verbetering van hun welzijn. Terwijl sommige PHV-maatregelen expliciet gericht zijn op de minstbedeelden, zijn andere maatregelen algemeen van opzet, zonder bijzondere aandacht voor kwetsbare groepen of voor onderliggende uitsluitingsprocessen, die soms structureel zijn, zoals gender- en discriminatievraagstukken. Bij de uitvoering van de maatregelen van het PHV moet deze aandacht voor de kwetsbaren worden geïntegreerd, in het bijzonder door een kenmerk van het gebruik van de diensten van de universele verzorgingsstaat. De invoering van een universele dienst heeft immers niet voor iedereen dezelfde impact (Cantillon, 2017). Hoge-inkomensgroepen genieten relatief meer dan lage-inkomensgroepen van sociale voorzieningen, wat ongewild tot een grotere ongelijkheid zou kunnen leiden, wat uiteraard niet de bedoeling is.

Zo zijn de componenten 4.1 *Onderwijs 2.0* en 5.1 *Opleiding en arbeidsmarkt* gericht op het verbeteren van de onderwijs- en opleidingsinfrastructuur, met name de digitale infrastructuur, en dus op het verbeteren van de digitale vaardigheden van studenten en het levenslang leren van burgers. Deze maatregelen besteden best aandacht aan de situatie van kwetsbare personen en aan de oorzaken van de uitsluitingsprocessen die aan de oorsprong liggen van hun kwetsbaarheid. Anders valt, inderdaad, niet uit te sluiten dat deze massale investeringen in digitale infrastructuur – wat op zich natuurlijk een wenselijke doelstelling is – vooral ten goede zullen komen aan burgers die zich niet in een kwetsbare situatie bevinden.

In een soortgelijke redenering beklemtoont het advies van het Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen over het PHV (IGVM, 2021) dat gendercriteria uitdrukkelijk in aanmerking zouden moeten worden genomen bij tal van maatregelen om de gelijkheid tussen vrouwen en mannen te bevorderen.

De toepassing van het DNSH-beginsel maakt het mogelijk milieuoverwegingen te integreren in alle maatregelen van het plan (FPB, 2021a). Ook de voorwaarden voor de uitvoering van de maatregelen zullen op dit gebied een belangrijke rol spelen. Zo leidt de toenemende digitalisering van de samenleving tot een hogere vraag naar energie, met name elektriciteit. Bovendien zijn reboundeffecten

waarschijnlijk. Voor het digitale domein zullen de nieuwe infrastructuren de ontwikkeling van nieuwe toepassingen mogelijk maken, waardoor het energieverbruik zal toenemen. Ze kunnen ook leiden tot een groter grondstoffenverbruik. Wat het vervoer betreft, zal de modal shift naar het openbaar vervoer ruimte scheppen voor nieuw autoverkeer. Om de milieueffecten te optimaliseren, moet bij de uitvoering van de maatregelen rekening worden gehouden met het bestaan van deze reboundeffecten.

In het geval van verdere elektrificatie stelt de Europese methodologie voor de evaluatie van het DNSH-beginsel dat deze toename van het elektriciteitsverbruik aanvaardbaar is *"mits de lidstaten die verdere elektrificatie kunnen verantwoorden doordat zij op het nationale niveau vergezeld gaat van een toename van de elektriciteitsopwekking uit hernieuwbare bronnen"* (Europese Commissie, 2021 - Technische richtsnoeren DNSH). Er moet worden opgemerkt dat de toename van de vraag naar elektriciteit als gevolg van de uitvoering van het PHV niet werd geëvalueerd. De vergelijking met de toename van de hernieuwbare capaciteit kon dus ook niet worden gemaakt. Een andere publicatie van het FPB analyseert de bijdrage van het PHV aan de doelstellingen van het NEKP (FPB, 2021c) en concludeert: *"De geanalyseerde investerings- en hervormingsprojecten zijn consistent met of complementair aan de in het NEKP beschreven maatregelen. In die zin dragen ze bij tot de doelstellingen van het NEKP"*.

Veel maatregelen stellen ook voor om in de toekomst projectoproepen te organiseren. De selectiecriteria voor deze toekomstige projecten zullen ook rekening moeten houden met de bovengenoemde aspecten over sociale en milieucoherentie.

Inleiding

België heeft eind april zijn *Nationaal plan voor herstel en veerkracht* (PHV, 2021) ingediend bij de Europese Commissie. Die stelt dat enerzijds "geen enkele erin opgenomen maatregel voor de doorvoering van hervormingen en investeringsprojecten ernstig afbreuk" mag doen aan zes milieudoelstellingen en dat anderzijds bij de opmaak van het plan een analyse moet worden verricht van de globale impact van het plan op de economische, institutionele en sociale veerkracht en op de sociale en territoriale cohesie (EU, 2021). Het PHV van april bevatte een eerste versie van deze analyse (sectie 4.3 van het PHV), gebaseerd op een voorlopige versie van ontwerpplan. Dit rapport presenteert een actualisering van deze analyse, op basis van het eind april¹ ingediende plan en stelt die voor per SDG.

Voor het eerste punt vroeg de Commissie uitdrukkelijk om het "*Do no significant harm*"-beginsel toe te passen (DNSH - geen ernstige afbreuk doen aan), gedefinieerd in de Europese verordening inzake duurzame beleggingen (EU, 2020), vaak de "Taxonomieverordening" genoemd die een precieze methodologie oplegt (Europese Commissie, 2021). Het Federaal Planbureau publiceerde de werkzaamheden naar aanleiding van dat verzoek in juli 2021 in een artikel (FPB, 2021a).

Voor de concrete uitwerking van het tweede punt heeft de Commissie geen methodologie voorgesteld en elk land heeft de analyse dan ook volgens zijn eigen methoden uitgevoerd. Het Federaal Planbureau, dat de opdracht kreeg deze analyse voor het Belgische plan uit te voeren, steunde hiervoor op een analyse van de impact van het PHV op de vooruitgang naar de mondiale duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen (*Sustainable Development Goals* of SDG's) van de VN (VN, 2015). Deze publicatie beschrijft deze kwalitatieve impactanalyse van het Belgisch *Nationaal plan voor het herstel en veerkracht* (PHV) op de veerkracht en sociale cohesie. Aan het begin van dit rapport wordt een overzicht van deze analyse gegeven. De gebruikte concepten en methodologie worden beschreven in hoofdstuk 1. De analyse per SDG vindt plaats in hoofdstuk 2.

¹ De bijdrage van het FPB werd op 13 april aan het kabinet voorgelegd en was gebaseerd op een ontwerpversie van het PHV van 19 maart. Op basis van de voorbereidende werkzaamheden en het overleg met de verschillende belanghebbenden zijn tussen deze versie van het PHV en de versie die eind april bij de Commissie is ingediend, enkele maatregelen geschrapt of aangepast.

1. Concepten en methoden

De impactevaluatie van het *Nationaal plan voor herstel en veerkracht* (PHV) die aan het Federaal Planbureau (FPB) werd gevraagd, moest een evaluatie bevatten van de impact van het plan op twee punten (tabel T3a gevraagd door de Europese Commissie, in bijlage bij Europese Commissie, 2021a):

- de economische, institutionele en sociale veerkracht,
- de cohesie en maatschappelijke en territoriale convergentie.

Het tijdsbestek voor deze impactevaluatie was zeer kort. De eerste te evalueren maatregelen van het PHV werden begin februari ontvangen. De volledige versie van het plan werd in verschillende fases in de loop van maart ontvangen, terwijl het resultaat op 16 april moest worden afgeleverd, zodat België zijn plan op 30 april bij de Commissie kon indienen.

Er werden ook andere impactstudies van het *Nationaal plan voor herstel en veerkracht* uitgevoerd.

- Toepassing van het DNSH-beginsel (*do no significant harm - geen ernstige afbreuk doen aan*) op het *Nationaal plan voor herstel en veerkracht* (FPB, 2021a).
- Macro-economische en budgettaire effecten van het ontwerp van nationaal plan voor herstel en veerkracht (FPB, 2021b).
- Bijdrage van het ontwerp van nationaal plan voor herstel en veerkracht aan de doelstellingen van het NEKP – Samenhang en complementariteit (FPB, 2021c).
- Advies van het Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen inzake het gendereffect van het Plan voor herstel en veerkracht (IGVM, 2021).

Het PHV bevat ook een analyse van de sociale impact (sectie 4.4), opgesteld door de Federale overheidsdienst Sociale Zaken en de Programmatorische overheidsdienst Maatschappelijke Integratie.

1.1. Moeilijk te operationaliseren concepten

Veerkracht is een moeilijk te definiëren concept naar toepasbaarheid toe. De literatuur definieert het bijvoorbeeld als "*de capaciteit om niet alleen het hoofd te bieden aan problemen, maar ook het zorgen voor duurzame, eerlijke en democratische transities*" (Europese Commissie, 2020) of als "*de capaciteit om schokken en aanhoudende structurele veranderingen op te vangen op een manier die het huidige welzijn van de samenleving in stand houdt, zonder het welzijn van toekomstige generaties in gevaar te brengen*" (Alessi et al, 2019, geciteerd in Joint Research Center, 2020). Veerkracht kan van toepassing zijn op individuen, maar ook op vele onderdelen van de samenleving, zowel economisch, sociaal als institutioneel.

Het Joint Research Centre (2020) heeft een conceptueel kader en een reeks indicatoren ontwikkeld om een basis te bieden voor het meten van de sociale en economische veerkracht. Maar om de impact van het PHV op deze basis te evalueren, zijn sociaaleconomische modellen nodig die niet voor al deze indicatoren beschikbaar zijn. En zelfs als al deze modellen bestonden, ook al was het maar om een effect op een subset van indicatoren te evalueren, liet het tijdschema voor de impactevaluatie van het PHV dit soort aanpak niet toe.

Ook voor **cohesie en convergentie** bestaan er tal van definities. Dit kan bijvoorbeeld inhouden dat ervoor wordt gezorgd dat, zoals het Europees Platform tegen armoede en sociale uitsluiting (2011) stelt, *"iedereen in de Europese Unie kan delen in de groei en de werkgelegenheid, en mensen die met armoede en sociale uitsluiting te kampen hebben, een menswaardig bestaan kunnen opbouwen en actief kunnen deelnemen aan de samenleving"*. Meer concreet kunnen de volgende doelstellingen worden vermeld:

- ongelijkheden verminderen, onder andere op het gebied van inkomen, onderwijs en levensverwachting;
- de toegang verbeteren tot basisdiensten zoals gezondheid, energie, gezonde voeding en recreatie voor personen, in het bijzonder de minstbedeelden;
- een menswaardige levenswijze in overeenstemming met de maatschappelijke leefpatronen waarborgen voor de gehele bevolking.

Hoewel deze concepten gemakkelijker te meten zijn dan veerkracht, maakt hun veelheid het moeilijk om binnen het tijdsbestek een eenvoudige en werkbare aanpak vast te stellen om de impact van het plan te evalueren.

Gezien de noodzaak om binnen een kort tijdsbestek te werken en de complexiteit van de te evalueren concepten, is een pragmatische benadering toegepast voor een kwalitatieve evaluatie van deze impact.

1.2. Methode: een benadering via de SDG's

De gebruikte methode bestaat erin de impact van het PHV op de veerkracht alsook op de cohesie en convergentie te evalueren aan de hand van een analyse van de impact op de duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen (*Sustainable Development Goals* of SDG's) die in 2015 door de VN zijn gedefinieerd (VN, 2015).

1.2.1. Veerkracht

De concepten veerkracht en duurzame ontwikkeling hebben veel gemeenschappelijke punten. Zoals besproken in documenten van het *Joint Research Center* (JRC) van de Europese Commissie (bijvoorbeeld Manca *et al.*, 2017), *"komt dit vermogen [veerkracht] overeen met een zeer algemeen begrip van duurzaamheid"*. Veerkracht is overigens een van de doelstellingen die zijn opgenomen in de SDG's (VN, 2015).

Bovendien heeft de door het JRC ontwikkelde conceptuele benadering van veerkracht een aantal gemeenschappelijke kenmerken met een duurzame-ontwikkelingsbenadering. In de eerste plaats is het een systemische visie van de maatschappij. Ten tweede maken beide benaderingen gebruik van de ontwikkelingskapitalen: menselijk, sociaal, milieu- en economisch kapitaal. De notie van langetermijnanalyse, cruciaal voor duurzame ontwikkeling, is ook aanwezig in het concept veerkracht. Ze is aanwezig in de hierboven geciteerde definitie van Alessi *et al.* (2019). Ook Trump & Linkov (2020) benadrukken dit. *"Veerkrachtigere systemen zijn misschien minder efficiënt, maar ze herstellen zich beter van systeemverstoringen. Veerkracht opbouwen betekent niet afzien van efficiëntie, maar veeleer de duurzaamheid op lange termijn van sociaaleconomische systemen maximaliseren in het licht van toekomstige verstoringen. Door veerkracht en*

efficiëntie te combineren zou de samenleving in staat zijn de levensstandaard in huidige en toekomstige crisissituaties te handhaven en zelfs te verbeteren".

Dit rapport gaat er dan ook van uit dat een vooruitgang naar de SDG's een verbetering van de veerkracht van de samenleving als geheel impliceert.

1.2.2. Sociale cohesie

De dimensies die door de cohesie en maatschappelijke en territoriale convergentie kunnen worden bestreken, komen in grote lijnen aan bod in duurzame ontwikkeling en in de SDG's, en meer bepaald de SDG's over armoede (SDG 1), voeding (SDG 2), gezondheid (SDG 3), onderwijs (SDG 4), gender (SDG 5), water (SDG 6), energie (SDG 7), waardig werk (SDG 8) en vrede, veiligheid en sterke publieke diensten (SDG 16).

Dit rapport gaat er dan ook van uit dat een vooruitgang naar de SDG's een verbetering van de cohesie en de maatschappelijke en territoriale convergentie impliceert.

1.2.3. Benadering via de SDG's

Doel is de impact van het PHV op de SDG's *ex ante* te evalueren. In het Federaal rapport inzake duurzame ontwikkeling 2019 (FPB, 2019) werd deze methode in hoofdstuk 3 gebruikt voor twee gevalstudies. Het doel is bestaande evaluatiestudies in de literatuur op te sporen over maatregelen die vergelijkbaar zijn met de te evalueren maatregelen. De impact in die bestaande evaluatiestudies kan vervolgens *mutatis mutandis* worden toegepast op de te evalueren PHV-maatregelen.

Een dergelijke *ex-ante*-analyse maakt het mogelijk aandachtspunten te onderscheiden waarmee rekening moet worden gehouden om bij de uitvoering van maatregelen negatieve effecten op bepaalde SDG's te voorkomen. Mogelijke negatieve effecten op de SDG's over milieu zouden onbestaande moeten zijn, gezien de vereiste om het DNSH-beginsel (*do no significant harm – geen ernstige afbreuk doen aan*) in acht te nemen voor elke maatregel uit het plan (FPB, 2021a). Dit is een toepassing van een van de basisbeginselen van duurzame ontwikkeling, namelijk het integratiebeginsel. Naleving van het DNSH-beginsel garandeert inderdaad dat het milieucriterium in alle maatregelen wordt geïntegreerd, ook al blijft de naleving van het DNSH-beginsel beperkt tot het vermijden van negatieve milieueffecten zonder dat naar positieve effecten wordt gestreefd. Voorts zou het voor een volledige toepassing van het integratiebeginsel ook nuttig zijn geweest te beschikken over een systematische analyse van het sociale criterium, dat geconcretiseerd had kunnen worden door het beginsel "*leave no one behind*" of "*niemand achterlaten*". Deze analyse wordt enkel geschetst in sectie 4.4 van het PHV over de sociale impact.

1.3. Methode: toepassing op het PHV

Het PHV omvat 6 assen, onderverdeeld in 17 componenten. Elke component is gewijd aan een specifiek thema (bijvoorbeeld *Groener wegvervoer*, *Sociale infrastructuur*). Het omvat ook twee soorten maatregelen: hervormingen en investeringen. Het volgende hoofdstuk presenteert de evaluatie van de impact van de PHV-maatregelen op de duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen.

2. Effecten per SDG

Dit hoofdstuk presenteert de impact van de PHV-maatregelen op de duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen, waarbij de 17 SDG's aan bod komen. Elke paragraaf over een SDG is als volgt gestructureerd: voorstelling van de SDG, analyse van de positieve en/of negatieve effecten van de componenten van het PHV op de SDG en belichting van de (positieve en/of negatieve) effecten die afhangen van de manier waarop de maatregelen zullen worden uitgevoerd.

De analyse van SDG 17 (*Partnerschap om de doelstellingen te bereiken*) is anders gestructureerd, aangezien deze SDG uitvoeringsmiddelen omvat in plaats van concrete doelstellingen. Tabel 1 van de synthese (zie blz. 2) geeft een overzicht van alle in aanmerking genomen effecten.

2.1. SDG 1 - Geen armoede

SDG *Beëindig armoede overal en in al haar vormen.* SDG 1 benadrukt het multidimensionale karakter van het armoedevraagstuk. Deze SDG gaat er inderdaad van uit dat armoede betrekking heeft op een netwerk van sociale uitsluitingen die zich manifesteren op verschillende domeinen van het maatschappelijk leven zoals bijvoorbeeld werk of gezondheid. Bovendien focust SDG 1 op de eigen verschijningsvormen van armoede in landen met een verschillende ontwikkelingsfase en maatschappelijke voorzieningen aldaar om situaties van armoede te voorkomen. Zo zijn de targets gericht op het uitroeien van extreme armoede wereldwijd, op basis van absolute armoedemaatstaven, en het implementeren van sociale basisvoorzieningen, of zogenaamde beschermingsvloeren voor iedereen, eerder van toepassing op minder ontwikkelde landen. Het verminderen van armoede zoals opgevat volgens nationale definities, die veelal relatieve armoedemaatstaven gebruiken, en het implementeren van nationale sociale beschermingsystemen komen dan meer aan bod in meer ontwikkelde landen.

POSITIEF Het *Nationaal plan voor herstel en veerkracht* (PHV) kan SDG 1 positief beïnvloeden door zijn focus op vier thema's die elk de armoedeproblematiek in België mee beïnvloeden. Het PHV behandelt die thema's steeds in het algemeen en dan specifiek voor bepaalde kwetsbare groepen.

- **Werk:** component 5.1 (*Opleiding en arbeidsmarkt*) focust op de verhoging van de arbeidsparticipatie aan een inclusieve arbeidsmarkt in het algemeen, terwijl component 4.2 (*Opleiding en werkgelegenheid voor kwetsbare groepen*) zich specifiek richt op kwetsbare groepen via aangepaste opleidings- en tewerkstellingsinitiatieven, waaronder vrouwen en werklozen die leven in een grootstedelijke context. Ook het voorzien van kinderopvangfaciliteiten (component 4.3 *Sociale infrastructuur*) onder andere voor kwetsbare groepen en vooral dan éénoudergezinnen, kan bijdragen tot hun arbeidsmarktintegratie.
- **Huisvesting en energiearmoede:** enkele maatregelen van component 1.1 (*Renovatie gebouwen*) willen de energie-efficiëntie van (sociale) woningen en de kwaliteit van die woningen verbeteren. Component 4.3 legt dan weer het accent op de huisvestingsproblematiek van kwetsbare groepen.
- **Digitalisering:** een maatregel van component 4.2 richt zich expliciet op digitale uitsluiting door aangepaste digitale toepassingen voor kwetsbare groepen aan te bieden.

- Onderwijs: component 4.1 (*Onderwijs 2.0*) wil aangepaste digitale apparatuur in scholen en aan leerlingen aanbieden, om aldus de digitale uitsluiting in het onderwijs tegen te gaan. Uiteraard kan dit ook een positieve invloed hebben op de arbeidsmarktintegratiekansen van jongeren. Merk hierbij op dat jongeren tijdens de coronapandemie geconfronteerd waren met uitzonderlijke onderwijsmaatregelen: één maatregel van die component richt zich expliciet op het begeleiden van leerlingen die tijdens die periode een leerachterstand hebben opgelopen en omwille van die reden kwetsbaar zijn voor armoedesituaties.

Voornoemde algemene en specifieke focus kan bijdragen tot het bereiken van volgende subdoelstellingen, die gezien de aard van de problematiek mekaar beïnvloeden: het halveren tegen 2030 van het aantal personen die volgens de nationale definitie in armoede leven in al haar dimensies (SDG 1.2), het opbouwen van hun veerkracht (SDG 1.5) en ten slotte het garanderen van gelijke rechten op de toegang tot (economische) middelen en basisdiensten (SDG 1.4).

UITVOERING Ondanks het richtinggevende karakter van het SDG-beginsel "*leave no one behind*", bestaat de kans dat hoge-inkomensgroepen relatief meer dan lage-inkomensgroepen genieten van de PHV-investeringen in maatschappelijke voorzieningen gericht op de ganse bevolking. Dit zou, uiteraard onbedoeld, tot een toename van armoede en ongelijkheid kunnen leiden. Het is bijgevolg aanbevelenswaardig om bij de uitvoering van de maatregelen op het vlak van de verbetering van de digitale infrastructuur in het algemeen en in het onderwijs steeds rekening te houden met structurele uitsluitingsprocessen en de situatie van kwetsbare doelgroepen.

2.2. SDG 2 - Geen honger

SDG *Beëindig honger, bereik voedselzekerheid en verbeterde voeding en bevorder duurzame landbouw*. SDG 2 is gericht op noodzakelijke en ingrijpende veranderingen in de productie, de verdeling en de consumptie van voedsel.

IMPACT De verwachte impact van het *Nationaal plan voor herstel en veerkracht* (PHV) op SDG 2 over voedsel en landbouw is heel beperkt. Slechts twee van de zeventien PHV-componenten hebben er enige invloed op; die invloed is gunstig, maar wel indirect. Component 1.3 (*Klimaat en milieu*) is onder meer gericht op een beter waterbeheer en dat is positief voor de landbouwproductie. Component 2.3 (*Optische-vezeltechnologie, 5G-technologie en nieuwe technologie*) maakt precisielandbouw mogelijk en die kan leiden tot een hogere productiviteit en minder negatieve milieueffecten.

2.3. SDG 3 - Goede gezondheid en welzijn

SDG *Verzeker een goede gezondheid en bevorder welzijn voor iedereen op alle leeftijden*. SDG 3 omvat vier gezondheidsthema's: moeder en kind, epidemieën, verkeersveiligheid en gezondheidszorg.

POSITIEF Een tiental componenten van het *Nationaal plan voor herstel en veerkracht* (PHV) kunnen de gezondheid en het welzijn van de bevolking op indirecte wijze en in het algemeen positief beïnvloeden. Dit is het geval voor de componenten in verband met de integratie van kwetsbare groepen in de samenleving via specifieke opleidings- en tewerkstellingsmaatregelen (component 4.2 *Opleiding en*

werkgelegenheid voor kwetsbare groepen), de verhoging van de arbeidsparticipatie aan een inclusieve arbeidsmarkt (component 5.1 *Opleiding en arbeidsmarkt*), de verbetering, renovatie of bouw van nieuwe infrastructuren (componenten 1.1 *Renovatie gebouwen*, 3.1 *Fiets- en wandelinfrastructuur*, 3.2 *Modal shift in het vervoer* en 4.1 *Onderwijs 2.0*) en het duurzamer beheer van openbaar groen (component 1.3 *Klimaat en milieu*).

Enkele componenten beïnvloeden direct een aantal subdoelstellingen van SDG 3. Naast de algemene positieve invloed op de gezondheid van personen die gebruik maken van de verbeterde fiets- en wandelinfrastructuur (component 3.1) is er ook een duidelijke impact van die verbeterde infrastructuur op de verkeersveiligheid (SDG 3.6). Het bevorderen van openbare vervoersdiensten (component 3.2) kan hier ook toe bijdragen. Het is aannemelijk dat gerenoveerde of nieuwe gebouwen (componenten 1.1 en 4.3 *Sociale infrastructuur*) de gezondheidsrisico's veroorzaakt door de blootstelling binnenhuis aan gevaarlijke stoffen en vervuiling van het leefmilieu (SDG 3.9) positief kan beïnvloeden. Eveneens is het aannemelijk dat de investeringen om de digitale infrastructuur van België te moderniseren en te beveiligen (as 2 over digitale transformatie) in het algemeen bijdragen tot een verbetering van de gezondheidszorgvoorzieningen. Twee maatregelen richten zich expliciet op de digitalisering van de gezondheidszorg in België. Dit alles houdt verband met SDG 3.8 dat de universele gezondheidsdekking en toegang tot kwaliteitsvolle essentiële gezondheidszorgdiensten en medicatie behandelt, waaronder ook kwetsbare doelgroepen. Openbare vervoersdiensten en een groener wegvervoer bevorderen (componenten 3.2. en 3.3 *Groener wegvervoer*) hebben ten slotte het potentieel om SDG 3.9 positief te beïnvloeden. Zij kunnen inderdaad direct bijdragen tot het verminderen van gevaarlijke stoffen en vervuiling van het leefmilieu, wat de ermee verband houdende gezondheidsrisico's kan doen verminderen.

UITVOERING Bij de uitvoering van het PHV zal aandacht moeten worden besteed aan de situatie van kwetsbare doelgroepen, zodat ook zij kunnen genieten van de gezondheidsbaten waar het PHV toe bijdraagt of om hen te beschermen tegen gezondheidsrisico's die het PHV eventueel zou kunnen verhogen.

Het PHV stelt dat er veel bezorgdheden zijn bij burgers over de milieu- en/of gezondheidseffecten van de aanleg van nieuwe digitale infrastructuur (component 2.3 *Optische-vezeltechnologie, 5Gtechnologie en nieuwe technologie*) met name 5G. Het PHV presenteert in dat verband enkele maatregelen om in de uitvoeringsfase een draagvlak te creëren voor die technologie. Dit houdt direct verband met het beheren van de gezondheidsrisico's vermeld in SDG 3.d (vermindering gezondheidsrisico's).

2.4. SDG 4 - Kwaliteitsonderwijs

SDG *Verzeker gelijke toegang tot kwaliteitsvol onderwijs en bevorder levenslang leren voor iedereen.* SDG 4 omvat alle geledingen van het onderwijs van kleuter- tot tertiair onderwijs, technisch en beroepsonderwijs, maar ook alfabetisme en rekenvaardigheid, onderwijs in duurzame ontwikkeling, gerichtheid op de arbeidsmarkt, onderwijsinfrastructuur en -ontwikkelingssamenwerking.

POSITIEF Component 4.1 *Onderwijs 2.0* verschilt van de andere componenten, aangezien die zich expliciet op onderwijs richt met een focus op inclusief en kwaliteitsvol onderwijs dat ongelijkheden en schooluitval probeert te verminderen (SDG's 4.1 – toegang tot onderwijs – en 4.3 – toegang tot hoger onderwijs)

waarbij een sterke focus gelegd wordt op digitale infrastructuur, digitalisering en cijfervaardigheid (SDG 4.4 – toename relevante beroepsvaardigheden). Component 2.3 (*Optische-vezeltechnologie, 5G-technologie en nieuwe technologie*), levert eveneens een sterke bijdrage tot SDG 4.4. Component 4.2 (*Opleiding en werkgelegenheid voor kwetsbare groepen*) richt zich tot de kwetsbare groepen om ze te wapenen voor de arbeidsmarkt en heeft zo een directe positieve impact op hun competenties (SDG's 4.3, 4.4, 4.6 – geletterdheid en rekenvaardigheid voor allen) en natuurlijk op het wegwerken van ongelijkheden in (toegang tot) het onderwijs (SDG 4.5). Hetzelfde geldt voor component 5.1 (*Opleiding en arbeidsmarkt*) met een positieve impact op de SDG's 4.3 en 4.4.

Daarnaast is er een positieve directe impact van enkele componenten op de onderwijsinfrastructuur (SDG 4.a – inclusieve onderwijsfaciliteiten): component 1.1 (*Renovatie van gebouwen*) en component 2.3 zullen hieraan een bijdrage leveren door de gebouwen of de digitale infrastructuur te verbeteren. Ook component 4.3 (*Sociale infrastructuur*) heeft een positieve impact en draagt zo bij aan de kinderonwikkeling in voorbereiding van het basisonderwijs (SDG 4.2).

UITVOERING Een aantal maatregelen (vaak maatregelen waarbij er bouwwerken uitgevoerd worden) zouden opleiding en vorming kunnen voorzien voor de werknemers die de maatregelen uitvoeren of eventueel de werkzoekenden die dankzij een dergelijke opleiding aangeworven kunnen worden. Zo kunnen de componenten 1.1, 2.3 en 2.2 (*Openbaar bestuur*) een bijdrage leveren aan de SDG's 4.3 en 4.4. De andere manier waarop de componenten kunnen bijdragen tot het realiseren van SDG 4, is door bij de uitvoering van de maatregelen aandacht te hebben voor het wegwerken van bestaande ongelijkheden (SDG 4.5). Dat is het geval voor de componenten 4.1 en 5.1.

2.5. SDG 5 - Gendergelijkheid

SDG *Bereik gendergelijkheid en empowerment voor alle vrouwen en meisjes*. SDG 5 richt zich op het beëindigen van discriminatie, geweld en uitbuiting van vrouwen, genitale mutilatie en huwelijksdwang, maar ook het waarderen van huishoudelijk werk, het aanmoedigen van deelname van vrouwen aan alle maatschappelijke geledingen en ze toegang garanderen tot de seksuele en reproductieve gezondheid (zorg). De aandacht voor verschillen tussen vrouwen en mannen is er bovendien in alle SDG's, doordat heel wat indicatoren de opsplitsing naar gender vragen.

POSITIEF Gescheiden fietsinfrastructuur speelt een zeer positieve rol in het fietsgebruik bij vrouwen (die nu minder dan mannen de fiets gebruiken). Component 3.1 (*Fiets- en wandelinfrastructuur*) draagt zo bij tot de empowerment van vrouwen en dus tot de SDG 5 in zijn geheel. Andere componenten dragen bij tot een vermindering van discriminatie (SDG 5.1) door:

- de energie-armoede, die vaker bij vrouwen voorkomt, te verminderen (component 1.1 *Renovatie van gebouwen*),
- de aanwezigheid te verhogen van meisjes en vrouwen in de sectoren die gelinkt zijn aan STEM - *Sciences, Technologies, Engineering and Mathematics* (component 4.1 *Onderwijs 2.0*),
- de genderongelijkheden te verminderen bij werk en opleiding (component 4.2 *Opleiding en werkgelegenheid voor kwetsbare groepen*),
- de creatie van plaatsen in de kinderopvang en duurzame huisvesting voor kwetsbare personen, vaker vrouwen (component 4.3 *Sociale infrastructuur*).

UITVOERING De maatregelen uit component 3.2 (*Modal shift in het vervoer*) kunnen aandacht schenken aan de zichtbaarheid, toegankelijkheid, veiligheid van het openbaar vervoer en zo de discriminatie van vrouwen verminderen. Bij de renovatie van (publieke) gebouwen (component 1.1) kan ook aandacht gaan naar de empowerment van vrouwen, bij de dienstverlening, sanitaire en andere voorzieningen... Ook bij de maatregelen van componenten 5.1 (*Opleiding en arbeidsmarkt*) en 5.2 (*Ondersteuning van de economische activiteit*) is die empowerment belangrijk en is een evenredige deelname aan opleiding, arbeidsmarkt, O&O en ondernemerschap een belangrijk aandachtspunt. De genderdimensie verdient speciale aandacht bij de uitvoering van alle maatregelen van het PHV, net zoals de aandacht voor andere vormen van discriminatie.

2.6. SDG 6 - Water

SDG *Verzeker toegang tot en duurzaam beheer van water en sanitair voor iedereen.* Deze SDG omvat toegang tot water en sanitaire voorzieningen, verbetering van de waterkwaliteit, rationeel watergebruik en bescherming van zoetwaterecosystemen.

POSITIEF De meerderheid van de positieve effecten van het *Nationaal plan voor herstel en veerkracht* (PHV) op deze SDG zal voortvloeien uit maatregelen om watersystemen, watergebruik en watervoorziening beter te beheren (component 1.3 *Klimaat en milieu*). Of het nu gaat om de hertracering van waterlopen, de oprichting van natuurparken of andere initiatieven om het waterbeheer te verbeteren, dit gaat ook hand in hand met het verbeteren van de schokbestendigheid van natuurlijke systemen en ecosystemen (SDG 13.1 - veerkracht versterken van met klimaat in verband te brengen gevaren).

NEGATIEF Maatregelen in verband met digitalisering en met name investeringen in digitale infrastructuur (componenten 2.2 *Openbaar bestuur*, 4.1 *Onderwijs 2.0*, 4.2 *Opleiding en werkgelegenheid voor kwetsbare groepen* en 5.1 *Opleiding en arbeidsmarkt*) kunnen leiden tot een indirect negatief effect in de vorm van waterverontreiniging bij de winning van zeldzame metalen (SDG 6.3 - verbetering van de waterkwaliteit door verontreiniging te beperken; ADEME, 2020). Er zijn momenteel echter geen alternatieven, bijvoorbeeld onder de vorm van een duurzaam beheerde winning van zeldzame metalen. Aangezien zeldzame metalen ook worden gebruikt bij de ontwikkeling van batterijen, zijn deze indirecte effecten ook op dit niveau aanwezig (component 3.3 *Groener wegvervoer*).

UITVOERING Als bij de renovatie van gebouwen aandacht wordt besteed aan de behandeling van regenwater (componenten 1.1 *Renovatie van gebouwen* en 4.3 *Sociale infrastructuur*) kan dit een positief effect hebben op deze SDG (SDG 6.4 - waterefficiëntie).

Bij de ontwikkeling van het vervoer over de binnenwateren (een maatregel van component 3.2 *Modal shift in het vervoer*) zou er een negatief effect op de waterkwaliteit kunnen zijn ten gevolge van een toename van het vervoer over de binnenwateren. De DNSH-analyse (*do no significant harm – geen ernstige afbreuk doen aan*; FPB, 2021a), met inbegrip van de doelstelling "*duurzaam gebruik en bescherming van water en mariene hulpbronnen*", die voor elk van de maatregelen in het PHV is uitgevoerd, leidt er echter toe dat het geen significant negatief effect op deze doelstelling zal hebben.

2.7. SDG 7 - Energie

SDG Verzeker toegang tot betaalbare, betrouwbare, duurzame en moderne energie voor iedereen. SDG 7 gaat voornamelijk over de toegang tot energie, hernieuwbare energie en energie-efficiëntie.

POSITIEF Het *Nationaal plan voor herstel en veerkracht* (PHV) heeft veel positieve effecten op SDG 7. De renovatie van gebouwen, voornamelijk opgenomen in de componenten 1.1 (*Renovatie van gebouwen*) en 4.3 (*Sociale infrastructuur*), verbetert de energie-efficiëntie van gebouwen en, in het bijzonder wanneer sociale woningen worden gerenoveerd, de toegang tot energie. Component 1.2 (*Opkomende energietechnologieën*) draagt bij tot de toename van hernieuwbare energie. Het stimuleert ook onderzoek en investeringen die op lange termijn zouden moeten helpen de broeikasgasuitstoot van het energiesysteem te verminderen en een langetermijnbevoorrading te garanderen door de uitbouw van een waterstofeconomie op basis van hernieuwbare bronnen. De componenten 2.2 (*Openbaar bestuur*) en 2.3 (*Optische-vezeltechnologie, 5G-technologie en nieuwe technologie*) zouden moeten bijdragen tot een verbetering van de energie-efficiëntie in de overheidsdiensten enerzijds, dankzij de virtualisering en het gedeeld gebruik van servers en de naleving van criteria voor duurzame overheidsopdrachten, waaronder criteria voor energieverbruik, en anderzijds dankzij de betere energieprestaties van 5G en optische vezels in vergelijking met de technologieën die zij vervangen (ook al is er een risico van reboundeffect, dat hieronder wordt behandeld). Veel van de maatregelen van as 3 over mobiliteit hebben ook een positieve invloed door het aandeel van energie-efficiënte vervoerswijzen (wandelen, fietsen, openbaar vervoer) te doen stijgen en het aandeel van de auto te doen dalen. De verbetering van de multimodale infrastructuur voor goederenvervoer gaat in dezelfde richting. Ten slotte verbetert de energie-efficiëntie van het vervoer door de ondersteuning van de elektrificatie ervan. Ondersteuning van de circulaire economie (component 5.3) leidt ook tot energie-efficiëntiewinst, aangezien gerecycleerde materialen nieuwe grondstoffen kunnen vervangen waarvan de productie energie-intensief is.

NEGATIEF In het PHV wordt bijzondere aandacht besteed aan negatieve milieu-effecten en activiteiten die dergelijke effecten veroorzaken worden in het algemeen uitgesloten. De toegenomen digitalisering van bepaalde activiteiten (administratie, onderwijs) zal echter leiden tot een toename van het elektriciteitsverbruik.

UITVOERING Een aantal PHV-maatregelen houdt het risico in van een hoger energieverbruik (SDG 7.3). Bij de uitvoering van deze maatregelen zal rekening moeten worden gehouden met deze toename. De overgang naar 5G, de ontwikkeling van performante optische-vezelnetwerken en de verbetering van de connectiviteit (component 2.3) op het grondgebied kunnen immers leiden tot een reboundeffect. De huidige activiteiten zullen efficiënter worden, maar het energieverbruik van nieuwe activiteiten, dat door deze infrastructuur mogelijk wordt gemaakt, zou de aanvankelijke besparingen ver kunnen overschrijden. Zo is bekend dat de toename van digitale informatiestromen leidt tot een aanzienlijke toename van het energieverbruik (bijvoorbeeld het 10 minuten streamen van een video vanuit de cloud leidt tot een energieverbruik in de netwerken dat 1.500 keer hoger is dan het directe verbruik van het apparaat gedurende deze 10 minuten; The Shift Project, 2018).

De elektrificatie van het vervoer (component 3.3 *Groener wegvervoer*) zal ook leiden tot een hogere vraag naar elektriciteit, maar deze zou moeten worden gecompenseerd door een daling van het verbruik van fossiele brandstoffen. Als de vraag naar vervoer echter blijft stijgen, zal ook het energieverbruik

toenemen. De digitalisering van de samenleving (componenten 2.2, 4.1 *Onderwijs 2.0*, 5.1 *Opleiding en arbeidsmarkt*) zou kunnen bijdragen tot een daling van de vraag naar vervoer, zoals in het geval van telewerken.

2.8. SDG 8 - Waardig werk en economische groei

SDG *Bevorder aanhoudende, inclusieve en duurzame economische groei, volledige en productieve tewerkstelling en waardig werk voor iedereen.* Dit omvat het behoud van de economische groei, de verhoging van de productiviteit, een beter gebruik van de wereldwijde hulpbronnen of het waarborgen van de toegang tot "waardig werk", in het bijzonder voor bepaalde kwetsbare bevolkingsgroepen.

POSITIEF Alle componenten van het *Nationaal plan voor herstel en veerkracht* (PHV) hebben een positief effect op SDG 8. De meeste van deze effecten vloeien voort uit investeringen in fysieke infrastructuur, zoals gebouwen of apparatuur. Maar sommige investeringen zijn ook gericht op de verbetering van de opleiding van de burgers en op onderzoek en ontwikkeling. De aanleg van fysieke infrastructuur zal economische groei (SDG 8.1) en banen (SDG 8.5) opleveren. Bovendien zal deze infrastructuur, zodra ze is aangelegd, de productiviteit van de Belgische economie verhogen (SDG 8.2), nieuwe economische activiteiten genereren en de bestaande verbeteren. Investeringen in onderzoek en ontwikkeling (vooral in component 1.2 *Opkomende energietechnologieën* en in die van as 5 *Economie van de toekomst en productiviteit*) en in het menselijk kapitaal (via de diverse opleidingen die in het kader van alle assen van het PHV worden voorgesteld) hebben ook een positief effect op de productiviteit en de werkgelegenheid. De maatregelen ter ondersteuning van de transitie naar een circulaire economie (component 5.3) hebben een positief effect op SDG 8.4 (efficiënt gebruik van hulpbronnen). Het FPB analyseerde de macro-economische effecten van het PHV in een in april 2021 gepubliceerd rapport (FPB, 2021b).

NEGATIEF Hoewel de effecten voor SDG 8 overwegend positief zijn, kunnen ook enkele negatieve effecten in verband met de digitalisering van de samenleving worden aangestipt. Investeringen in hardware en digitale infrastructuur (computers, netwerken, enz.) vereisen immers de ontginning van natuurlijke hulpbronnen die aan het einde van hun levensduur slechts gedeeltelijk zullen worden teruggewonnen (SDG 8.4). De DNSH-analyse (*do no significant harm - geen ernstige afbreuk doen aan*; FPB, 2021a) garandeert dat geen enkele PHV-maatregel significante schade toebrengt aan zes milieudoelstellingen, waaronder *de transitie naar een circulaire economie*. Hierdoor zal het negatieve effect van het PHV op SDG 8.4 beperkt zijn. Het zal echter niet nihil zijn omdat deze SDG en de DNSH-doelstelling niet volledig dezelfde problematieken bestrijken.

Bovendien vindt de winning van deze natuurlijke hulpbronnen in sommige gevallen plaats onder arbeidsomstandigheden (SDG 8.8) die de veiligheid en gezondheid van de betrokken werknemers in gevaar brengen. Er zijn momenteel echter geen alternatieven voor deze hulpbronnen. Deze negatieve effecten gaan over as 2 *Digitale transformatie* van het PHV, maar ook over maatregelen die gericht zijn op de opleiding van burgers en die ook investeringen in digitale infrastructuur omvatten (componenten 4.1 *Onderwijs 2.0*, 4.2 *Opleiding en werkgelegenheid voor kwetsbare groepen* en 5.1 *Opleiding en arbeidsmarkt*).

UITVOERING De impact van sommige maatregelen op SDG 8 kan nog veranderen, afhankelijk van de uitvoering ervan. Aangezien het werkloosheidsaandeel relatief hoger is voor bepaalde categorieën van de

bevolking, zoals jongeren of laaggeschoolden (PHV, 2021, p. 7), zou speciale aandacht voor deze categorieën wenselijk zijn, aangezien dit zou bijdragen tot het vergroten van de positieve effecten, met name voor de SDG's 8.5, 8.6 (opleiding en werkgelegenheid voor jongeren) en 8.8 (arbeidsrechten). Hetzelfde geldt voor ouderen, wier werkgelegenheidsgraad relatief laag is (indicator [werkgelegenheidsgraad gepubliceerd op indicators.be](#)). Om banen voor deze categorieën te creëren, is een opleiding nodig die aansluit bij de vraag op de arbeidsmarkt en bij de transitie naar een meer digitale wereld in duurzame ontwikkeling. Hoewel sommige maatregelen van het PHV over de opleiding van burgers gaan (componenten 4.1, 4.2 en 5.1), zal dit verder moeten worden versterkt. Deze opleiding is des te belangrijker omdat een op de tien Belgen bijvoorbeeld zegt te vrezen voor zijn baan als hij het tempo van de digitalisering niet kan bijbenen (DNS Belgium, 2019). In het algemeen hangt de impact van het PHV op de werkgelegenheid in België af van de beschikbare geschoolde arbeidskrachten in de betrokken investeringsdomeinen, vooral omdat het merendeel van deze investeringen op korte tot middellange termijn zal plaatsvinden. De uitvoering van bepaalde investeringen, zoals gebouwen (bouw of renovatie) of digitale infrastructuur, zou een beperkt effect kunnen hebben op de natuurlijke hulpbronnen (SDG 8.4), afhankelijk van de keuze voor duurzame producten of duurzaam afvalbeheer. Door aandacht te besteden aan deze punten zou het positieve effect op SDG 8.4 groter kunnen zijn dan oorspronkelijk in het PHV was voorzien.

2.9. SDG 9 - Industrie, innovatie en infrastructuur

SDG *Bouw veerkrachtige infrastructuur, bevorder inclusieve en duurzame industrialisering en stimuleer innovatie.* Deze SDG omvat de ontwikkeling van moderne infrastructuur, de bevordering van duurzame industrialisering, de versterking van onderzoek en ontwikkeling (O&O) en de toegang tot financiële diensten voor alle bedrijven.

POSITIEF Alle componenten van het *Nationaal plan voor herstel en veerkracht* (PHV) hebben een positief effect op SDG 9. Het gaat vooral om SDG 9.1 (ontwikkelen van kwalitatieve, betrouwbare, duurzame en veerkrachtige infrastructuur) en SDG 9.5 (O&O versterken). De infrastructuur die via de componenten van het PHV wordt opgezet, is verscheiden: gebouwen, industrieën, wegen, netwerken voor informatie- en communicatietechnologie, enz. Een groot deel van de O&O-steun bestaat uit financiële steun via projectoproepen of overheidsopdrachten. Bovendien hebben sommige maatregelen van de componenten 5.2 *Ondersteuning van de economische activiteit* en 5.3 *Circulaire economie* een positieve invloed op SDG 9.2 (duurzame industrie bevorderen). Tot slot heeft component 5.3, gewijd aan circulaire economie, ook een positieve invloed op SDG 9.4 (hulpbronnen efficiënter gebruiken en het effect van economische activiteiten op het milieu verminderen).

NEGATIEF Uit de analyse van de verschillende componenten van het PHV blijkt dat er geen significante negatieve effecten zijn op SDG 9. Merk op dat de DNSH-analyse (*do no significant harm - geen ernstige afbreuk doen aan*; FPB, 2021a) garandeert dat geen enkele PHV-maatregel ernstig afbreuk doet aan zes milieudoelstellingen, waaronder *de transitie naar een circulaire economie*, die rechtstreeks verband houdt met SDG 9.4. Het uitblijven van negatieve effecten op deze subdoelstelling is dus gedeeltelijk te verklaren door de toepassing van dit beginsel in het plan.

UITVOERING Het positieve effect van het PHV op SDG 9 zou nog groter kunnen zijn, afhankelijk van de uitvoering van de maatregelen. Dit geldt in het bijzonder voor de SDG's 9.1, 9.2 en 9.4. Toegang tot infrastructuur (SDG 9.1) is een aandachtspunt dat niet over het hoofd mag worden gezien, aangezien het een bron is van grote ongelijkheden binnen de bevolking. Een sprekend voorbeeld betreft de digitalisering en de informatie- en communicatietechnologieën. Uit de gegevens van 2019 van de enquête over ICT-gebruik (informatie- en communicatietechnologie; Statistics Belgium, 2021) blijkt dat 15% van de Belgen zegt geen digitale vaardigheden te hebben om aan informatie te komen (informatie zoeken, bestanden kopiëren/verplaatsen, enz.) en dat bijna 40% geen softwarekennis heeft (tekstverwerking, spreadsheets, enz.). Deze cijfers liggen in 2019 aanzienlijk hoger voor laaggeschoolden (63% tegenover 34% voor hooggeschoolden). Om deze ongelijke toegang aan te pakken, is het van belang de opleiding op dit gebied te verbeteren, in het bijzonder gericht op bepaalde bijzonder kwetsbare groepen. Daarnaast zou de positieve impact op SDG 9.2 kunnen worden vergroot door bijvoorbeeld veeleisender duurzaamheidscriteria op te nemen in het bestek van bepaalde maatregelen of in de gehanteerde criteria voor projectoproepen of overheidsopdrachten die in veel maatregelen van het plan zijn opgenomen. Hetzelfde geldt voor SDG 9.4, waar het bijvoorbeeld nuttig zou zijn meer gebruik te maken van gerecycleerde grondstoffen bij de bouw van infrastructuur zoals gebouwen (bouw of renovatie, voornamelijk in de componenten 1.1 *Renovatie van gebouwen* en 4.3 *Sociale infrastructuur*) of wegen.

2.10. SDG 10 - Ongelijkheid verminderen

SDG *Dring ongelijkheid in en tussen landen terug.* Deze SDG wil de sociale, economische en politieke inclusie van iedereen mogelijk maken en bevorderen en de gelijke kansen van iedereen verzekeren, ongeacht hun leeftijd, geslacht, beperkingen, etniciteit, huidskleur, afkomst, geloofsovertuiging of economische status. Het wil de ongelijkheden daarin binnen en tussen staten verminderen.

POSITIEF Het *Nationaal plan voor herstel en veerkracht* (PHV) kan SDG 10 positief beïnvloeden doorheen 11 componenten met name de sociale, economische en politieke inclusie van iedereen mogelijk maken en bevorderen om tegen 2030 (SDG 10.2) gelijke kansen te verzekeren en ongelijkheden weg te werken (SDG 10.3) en een beleid (onder andere over sociale bescherming) te voeren dat geleidelijk tot een grotere gelijkheid leidt (SDG 10.4). Op volgende domeinen kan die positieve invloed worden aangenomen.

- Werk: de focus op de verhoging van de arbeidsparticipatie aan een inclusieve arbeidsmarkt (component 5.1 *Opleiding en arbeidsmarkt*), op kwetsbare groepen zoals vrouwen, gedetineerden of werklozen in een grootstedelijke context (component 4.2 *Opleiding en werkgelegenheid voor kwetsbare groepen*) en op het verbeteren van kinderopvangfaciliteiten (component 4.3 *Sociale infrastructuur*) zouden ongelijkheden in België in arbeidsparticipatie kunnen helpen verminderen. Die kwestie komt ook aan bod in de SDG's 1, 5 en 8 die respectievelijk gaan over armoede, genderongelijkheden en werk.
- Huisvesting en energie-efficiëntie: het verhogen van de energie-efficiëntie van (sociale) woningen en het verbeteren van die infrastructuur (component 1.1 *Renovatie gebouwen*) evenals het verbeteren van de huisvestingsvoorzieningen voor kwetsbare groepen (component 4.3) zouden ongelijkheden in België op het vlak van huisvesting en energie-efficiëntie kunnen helpen verminderen. SDG's 1, 7 en 11 focussen meer in het algemeen op die vraagstukken.

- Digitalisering: de investeringen om de digitale infrastructuur van België te moderniseren en te beveiligen (as 2 - *Digitale transformatie* en een maatregel van component 4.2) kunnen bijdragen tot het verbeteren van de internationale positie van België in het gebruik van digitale infrastructuur. De ongelijkheden daarin binnen België zouden kunnen verminderen door een maatregel van component 4.2 dat expliciet focust op digitale uitsluiting. Dit is een specifieke vorm van uitsluiting die verband houdt met SDG 1 over armoede en SDG 8 over werk.
- Onderwijs: de investeringen in een moderne digitale infrastructuur in scholen en voor leerlingen (component 4.1 *Onderwijs 2.0*) kunnen eveneens bijdragen tot het verbeteren van de internationale positie van België dienaangaande en intern de digitale uitsluiting en ongelijkheid in het onderwijs tegengaan. Uiteraard houdt dit ook verband met SDG 4 over onderwijs. Eén maatregel van deze component richt zich op het begeleiden van leerlingen die tijdens de coronapandemie leerachterstand hebben opgelopen. Het kan aldus bijdragen tot het verminderen van dit type ongelijkheid.

UITVOERING De kans bestaat dat hoge-inkomensgroepen relatief meer dan lage-inkomensgroepen genieten van de genoemde investeringen in maatschappelijke voorzieningen gericht op de ganse bevolking en van de investeringen vermeld onder de as Mobiliteit. Dit zou, uiteraard onbedoeld, tot een toename van ongelijkheden kunnen leiden. Het is bijgevolg aanbevelenswaardig om bij de uitvoering van die maatregelen steeds rekening te houden met structurele uitsluitingsprocessen en de situatie van kwetsbare doelgroepen.

2.11. SDG 11 - Duurzame steden en gemeenschappen

SDG *Maak steden en menselijke nederzettingen inclusief, veilig, veerkrachtig en duurzaam.* Dit omvat onder meer huisvesting, vervoer, stadsplanning, vervuiling, afval en beheer van natuurlijke rampen.

POSITIEF Het *Nationaal plan voor herstel en veerkracht* heeft veel positieve gevolgen voor deze SDG, in het bijzonder voor SDG 11.2 (toegang tot vervoer) en 11.6 (luchtverontreiniging).

Sommige maatregelen zijn gericht op verschillende dimensies van sociale inclusie, met name op kwetsbare groepen (component 4.2 *Opleiding en werkgelegenheid voor kwetsbare groepen*). Ze dragen bij aan sociale cohesie in steden en gemeenschappen en verbeteren SDG 11 in het algemeen.

De componenten 1.1 (*Renovatie van gebouwen*) en 4.3 (*Sociale infrastructuur*) hebben een positief effect op SDG 11.1 (toegang tot adequate huisvesting voor iedereen), via de renovatie en bouw van woningen. De maatregelen over sociale huisvesting dragen ertoe bij dat iedereen toegang heeft tot huisvesting.

Verscheidene componenten hebben een positieve invloed op SDG 11.2 (toegang tot duurzaam vervoer), in het bijzonder de componenten in verband met digitalisering, die de behoefte aan vervoer verminderen (de componenten van as 2 *Digitale transformatie* en component 4.1 *Onderwijs 2.0* over digitalisering van het onderwijs), en ook de componenten 3.1 (*Fiets- en wandelinfrastructuur*) en 3.2 (*Modal shift in het vervoer*), die alternatieven voor de auto en de vrachtwagen ondersteunen.

Verscheidene componenten dragen bij tot een vermindering van de luchtverontreiniging (SDG 11.6), door het gebruik van fossiele brandstoffen te helpen verminderen. Het gaat om de renovatie van

gebouwen (component 1.1), de ontwikkeling van alternatieven voor fossiele brandstoffen (component 1.2 *Opkomende energietechnologieën*), de aanleg van fiets- en wandelinfrastructuur (component 3.1), en ook de steun voor alternatieve vervoerswijzen voor auto's en vrachtwagens (component 3.2) en voor elektrische voertuigen (component 3.3 *Groener wegvervoer*). De ontwikkeling van de digitalisering, namelijk de componenten van as 2 en component 4.1, bevordert activiteiten op afstand en draagt zo bij tot de vermindering van de vraag naar vervoer, wat ook bijdraagt tot de vermindering van de luchtverontreiniging.

Component 1.3 (*Klimaat en milieu*) levert een positieve bijdrage aan SDG 11.7 door de kwaliteit van groene of natuurlijke ruimten en het oppervlaktewaterbeheer te verbeteren.

UITVOERING Verscheidene subdoelstellingen van deze SDG (11.1, 11.2, 11.5 - vermindering van de gevolgen van rampen - en 11.7) vereisen dat bijzondere aandacht wordt besteed aan de meest kwetsbare bevolkingsgroepen. Sommige maatregelen vermelden deze bijzondere aandacht uitdrukkelijk. Bij de uitvoering van alle maatregelen moet echter rekening worden gehouden met de specifieke behoeften van deze categorieën, bijvoorbeeld bij de toegang tot nieuwe groene ruimten (component 1.3) of de vervoersinfrastructuur (componenten 3.1 en 3.2).

2.12. SDG 12 - Verantwoorde consumptie en productie

SDG *Verzeker duurzame consumptie- en productiepatronen*. Dit omvat het aannemen van duurzame consumptie- en productiepatronen door burgers en bedrijven, het duurzaam beheer en het efficiënt gebruik van natuurlijke hulpbronnen, de vermindering van de afvalproductie en de verbetering van het afvalbeheer, en de bevordering van duurzame overheidsopdrachten.

POSITIEF Ongeveer de helft van de componenten van het *Nationaal plan voor herstel en veerkracht* (PHV) heeft een positief effect op vier subdoelstellingen van SDG 12. Het is vooral SDG 12.7 (duurzame overheidsopdrachten bevorderen) die wordt beïnvloed door een reeks duurzame aankopen van materialen, onder andere voor de renovatie van gebouwen (component 1.1 *Renovatie van gebouwen*), de digitalisering van overheidsdiensten (component 2.2 *Openbaar bestuur*) of het streven naar een meer inclusieve samenleving (de componenten van as 4 *Mens en samenleving*). SDG 12.2 (het duurzame beheer en het efficiënte gebruik van natuurlijke hulpbronnen realiseren) wordt ook positief beïnvloed door bepaalde maatregelen, waaronder de maatregelen in de component over de circulaire economie (component 5.3) of de maatregelen die betrekking hebben op waterbeheer (component 1.3 *Klimaat en milieu*). De verbetering van het afvalbeheer (SDG 12.5) wordt expliciet nagestreefd via onder meer de ontwikkeling van industriële infrastructuur (component 5.2 *Ondersteuning van de economische activiteit*) of investeringen in de circulaire economie (component 5.3). Tot slot zijn sommige maatregelen van deze laatste component specifiek gericht op een betere verspreiding van informatie (SDG 12.8) voor een transitie naar duurzamere productie- en consumptiepatronen.

NEGATIEF De DNSH-analyse (*do no significant harm - geen ernstige afbreuk doen aan*; FPB, 2021a) garandeert dat geen enkele PHV-maatregel ernstige afbreuk doet aan zes milieudoelstellingen, waaronder *de transitie naar een circulaire economie*. Door de toepassing van dit beginsel wordt een deel van de negatieve effecten op SDG 12 vermeden. Desondanks zijn er enkele negatieve effecten doordat de SDG en de

DNSH-doelstelling niet volledig dezelfde problematieken bestrijken. Negatieve effecten vloeien voort uit maatregelen in verband met de digitalisering van de samenleving (component 2.2) en de elektrificatie van het vervoer (component 3.3: *Groener wegvervoer*). Deze maatregelen vergen namelijk investeringen in materiaal (computers, netwerken, batterijen, enz.) geproduceerd op basis van de ontginning van verschillende natuurlijke hulpbronnen waarvan de reserves beperkt en niet-hernieuwbaar zijn. De productie hiervan heeft dus een indirect negatief effect op deze SDG, en in het bijzonder op SDG 12.2. Er zijn momenteel echter geen alternatieven voor deze hulpbronnen.

UITVOERING De effecten van de verschillende componenten op SDG 12 hangen deels af van de uitvoering van de PHV-maatregelen. Meer aandacht voor de aankoop van ecologisch ontworpen producten of producten die gerecycleerde materialen bevatten, zou de positieve impact op deze SDG vergroten, in het bijzonder op SDG 12.2. Dit is onder andere het geval voor de renovatie van gebouwen (component 1.1) of de componenten van as 5 *Economie van de toekomst en productiviteit*. Een manier om dit te bereiken is meer gebruik te maken van duurzame overheidsopdrachten of striktere duurzame criteria op te nemen in maatregelen die projectoproepen bevatten (SDG 12.7). Als gevolg van de investeringen die in het kader van het plan worden gedaan, zal ook veel afval worden geproduceerd. Duurzaam beheer van deze laatste zou een positief effect hebben op SDG 12, en in het bijzonder op SDG 12.4 en 12.5. Deze kwestie krijgt echter weinig aandacht in het PHV.

2.13. SDG 13 - Klimaat

SDG *Neem dringend actie om de klimaatverandering en haar impact te bestrijden.* Het Raamverdrag van de Verenigde Naties inzake klimaatverandering (UNFCCC) is het belangrijkste internationale mechanisme op dit gebied. Deze SDG gaat vooral om kwesties in verband met het aanpassingsvermogen, de integratie van klimaat in heel het beleid, onderwijs en financiering. Vraagstukken in verband met mitigatie (uitstootreductie) vallen weliswaar onder het UNFCCC, maar zijn opgenomen in SDG 13, onder subdoelstelling 13.2, waaraan de VN de indicator voor broeikasgasuitstoot (BKG) heeft toegewezen.

POSITIEF Het *Nationaal plan voor herstel en veerkracht* (PHV) heeft veel positieve effecten op deze SDG. Sommige maatregelen bevorderen het aanpassingsvermogen (SDG 13.1), in het bijzonder in component 1.3 (*Klimaat en milieu*) over groene ruimten en watersystemen. Het aanpassingsvermogen zou ook in het algemeen verbeterd moeten worden, aangezien een van de criteria bij de evaluatie van het DNSH-beginsel (*do no significant harm - geen ernstige afbreuk doen aan*), dat voor alle maatregelen in het PHV werd uitgevoerd (FPB, 2021a), bijzondere aandacht voor deze kwestie bij alle maatregelen vraagt.

Veel componenten dragen bij tot de vermindering van de uitstoot van broeikasgassen (SDG 13.2), wat een van de belangrijkste doelstellingen van het PHV is.

- De componenten in verband met de renovatie van gebouwen (component 1.1 *Renovatie van gebouwen* en 4.3 *Sociale infrastructuur*), die het energieverbruik en dus ook de broeikasgasuitstoot verminderen.
- De ontwikkeling van nieuwe technologieën waarbij gebruik wordt gemaakt van alternatieve energiebronnen: component 1.2 (*Opkomende energietechnologieën*), component 3.3 (*Groener wegvervoer*), sommige maatregelen van component 5.2 (*Ondersteuning van de economische activiteit*).

- Steun voor alternatieve vervoerswijzen ter vervanging van auto's en vrachtwagens: component 3.1 (*Fiets- en wandelinfrastructuur*) en component 3.2 (*Modal shift in het vervoer*).
- De ontwikkeling van circulaire economie, die ook bijdraagt tot de vermindering van de broeikasgasuitstoot, door het vermijden van de productie van nieuwe grondstoffen en nieuwe goederen, activiteiten met een hoge broeikasgasuitstoot (component 5.3 *Circulaire economie*).

UITVOERING Alle maatregelen ter ondersteuning van digitalisering, namelijk de componenten van as 2 over *Digitale transformatie*, alsook de componenten 4.1 (*Onderwijs 2.0*), 4.2 (*Opleiding en werkgelegenheid voor kwetsbare groepen*) en 5.1 (*Opleiding en arbeidsmarkt*) zullen leiden tot een toename van het elektriciteitsverbruik, hetzij direct, hetzij via een reboundeffect (zie SDG 7). Het effect op de uitstoot van broeikasgassen hangt af van de wijze waarop deze elektriciteit wordt geproduceerd. De Europese methodologie voor de evaluatie van het DNSH-beginsel (*do no significant harm - geen ernstige afbreuk doen aan*) voorziet dat deze toename van het elektriciteitsverbruik aanvaardbaar is "mits de lidstaten die verdere elektrificatie kunnen verantwoorden doordat zij op het nationale niveau vergezeld gaat van een toename van de elektriciteitsopwekking uit hernieuwbare bronnen" (Europese Commissie, 2021 - Technische richtsnoeren DNSH). De toename van de elektriciteitsvraag in verband met de uitvoering van het PHV werd niet geëvalueerd, en daarom kon ook geen vergelijking worden gemaakt met de toename van de hernieuwbare capaciteit.

2.14. SDG 14 - Leven in het water

SDG *Behoud en maak duurzaam gebruik van oceanen, zeeën en mariene hulpbronnen voor duurzame ontwikkeling*. Deze SDG gaat over mariene aquatische hulpbronnen en wil daarbij verontreiniging verminderen, ecosystemen beschermen en visserij beheren.

Deze SDG over mariene hulpbronnen ondergaat relatief weinig impact van de maatregelen van het *Nationaal plan voor herstel en veerkracht* (PHV).

POSITIEF Het merendeel van de positieve effecten op deze SDG zal voortvloeien uit een verbetering van de waterecosystemen op het land (component 1.3 *Klimaat en milieu*) of een vermindering van de verontreiniging in het algemeen (componenten 1.1 *Renovatie van gebouwen*, 1.2 *Opkomende energietechnologieën*, 3.2 *Modal shift in het vervoer* en 3.3 *Groener wegvervoer*). In beide gevallen zijn er indirecte effecten op het mariene milieu stroomafwaarts (SDG 14.1 - vermindering van de impact van activiteiten op het land).

Het plan omvat ook meer specifieke steun voor mariene biodiversiteit (een maatregel van component 1.2). Die steun zal worden uitgevoerd in samenwerking met milieu-NGO's (SDG 14.2 - op een duurzame manier zee- en kustecosystemen beheren en beschermen).

NEGATIEF Uit de DNSH-analyse (*do no significant harm — geen ernstige afbreuk doen aan*; FPB, 2021a), met inbegrip van de doelstelling "*duurzaam gebruik en bescherming van water en mariene hulpbronnen*", die voor elk van de maatregelen in het PHV is uitgevoerd, blijkt dat zij geen significant negatief effect op deze doelstelling zullen hebben.

2.15. SDG 15 - Leven op het land

SDG *Bescherm, herstel en bevorder het duurzaam gebruik van landecosystemen, beheer wouden duurzaam, bestrijd woestijnvorming, stop en maak landdegradatie ongedaan en roep het verlies aan biodiversiteit een halt toe.* Deze SDG gaat over biodiversiteit op het land: de bescherming van landecosystemen en het duurzame gebruik ervan, het eerlijk en billijk verdelen van de voordelen die hieruit voortvloeien, een einde maken aan stroperij en illegale handel in soorten en invasieve uitheemse soorten beheren.

POSITIEF Het merendeel van de directe positieve effecten van het *Nationaal plan voor herstel en veerkracht* (PHV) op deze SDG (SDG 15.1 - het behoud, herstel en duurzaam gebruik van ecosystemen waarborgen) houdt verband met maatregelen die rechtstreeks gericht zijn op een substantiële bijdrage aan biodiversiteit (component 1.3 *Klimaat en milieu*). Andere positieve effecten vloeien voort uit de begeleidende maatregelen, gepland om de biodiversiteit te verbeteren, zoals de aanleg van wegbermen voor fiets- en voetgangerspaden en het spoorwegsysteem (componenten 3.1 *Fiets- en wandelinfrastructuur* en 3.2 *Modal shift in transport*).

Het merendeel van de indirecte positieve effecten op deze SDG zal voortvloeien uit maatregelen om de vervuiling terug te dringen (componenten 1.1 *Renovatie van gebouwen*, 1.2 *Opkomende energietechnologieën*, 3.3 *Groener wegvervoer*), wat zal resulteren in een indirect positief effect op de ecosystemen (SDG 15.1).

De maatregelen in verband met digitalisering en met name investeringen in digitale infrastructuur (componenten 2.2 *Openbaar bestuur*, 4.1 *Onderwijs 2.0*, 4.2 *Opleiding en werkgelegenheid voor kwetsbare groepen* en 5.1 *Opleiding en arbeidsmarkt*) hebben een positieve impact op het bosbeheer door het papierverbruik terug te dringen (SDG 15.2 - bevorderen van het duurzaam beheer van alle soorten bossen).

NEGATIEF Anderzijds kunnen deze maatregelen ook leiden tot een indirect negatief effect in verband met de verplaatsing van land bij de ontginning van zeldzame metalen (SDG 15.1; ADEME, 2020). Er zijn momenteel echter geen alternatieven, bijvoorbeeld onder de vorm van een duurzaam beheerde ontginning van zeldzame metalen. Aangezien zeldzame metalen ook worden gebruikt bij de ontwikkeling van batterijen, zijn deze indirecte effecten ook op dit niveau aanwezig (component 3.3).

UITVOERING Bij de uitvoering van de infrastructuur waarin het plan voorziet (componenten 1.2 *Opkomende energietechnologieën*, 2.3 *Optische-vezeltechnologie, 5G en nieuwe technologieën* en 5.2 *Ondersteuning van de economische activiteit*), bieden de bestaande wettelijke kaders voldoende garanties om de mogelijke effecten op het milieu in het algemeen en op de ecosystemen in het bijzonder te beperken (subdoelstelling 15.5 aftakeling inperken van natuurlijke leefgebieden), of het nu gaat om de garanties die worden geboden door de verplichting over milieuvergunningen te beschikken om dergelijke infrastructuren op te zetten, dan wel door de verplichting het DNSH-beginsel (*do no significant harm - geen ernstige afbreuk doen aan*) in acht te nemen. De analyse volgens dit beginsel, met inbegrip van de doelstelling "*bescherming en herstel van biodiversiteit en ecosystemen*", die voor elk van de maatregelen van het PHV is uitgevoerd, maakt het mogelijk dat zij geen significante negatieve gevolgen voor deze doelstelling zullen hebben (FPB, 2021a).

2.16. SDG 16 - Vrede, veiligheid en sterke publieke diensten

SDG *Bevorder vreedzame en inclusieve samenlevingen met het oog op duurzame ontwikkeling, verzeker toegang tot justitie voor iedereen en creëer op alle niveaus doeltreffende, verantwoordelijke en open instellingen.* SDG 16 gaat over vrede en een inclusieve, rechtvaardige samenleving, justitie en sterke publieke diensten. Vrede, veiligheid en rechtvaardigheid zijn essentieel voor de ontwikkeling van een samenleving. Corruptie, geweld, diefstal en belastingontwijking horen niet thuis in een democratische samenleving met sterke instellingen.

POSITIEF De impact op deze SDG is beperkt tot de impact op één subdoelstelling van SDG 16, namelijk 16.6 over effectieve en transparante instellingen die verantwoording moeten afleggen, gemeten aan de hand van de tevredenheid van de burgers over hun dienstverlening. Op dat vlak is er een impact van component 1.1 (*Renovatie van gebouwen*) waar er publieke gebouwen worden gerenoveerd die voorzien in dienstverlening voor de burgers en component 2.2 (*Openbaar bestuur*) die zich richt op een efficiëntere openbare dienstverlening aan de hand van een digitaliseringsproces.

Voor de componenten 2.1 (*Cybersecurity*) en 2.3 (*Optische-vezeltechnologie, 5G-technologie en nieuwe technologie*) is er een link met SDG 16.6, maar dan eerder een indirecte impact omdat de publieke dienstverlening niet de focus van de maatregelen is. Hetzelfde geldt voor de componenten 4.1 (*Onderwijs 2.0*), 4.2 (*Opleiding en werkgelegenheid voor kwetsbare groepen*) en 4.3 (*Sociale infrastructuur*) maar dan niet zozeer door onrechtstreeks de publieke dienstverlening te verbeteren, maar wel door de competenties en positie in de samenleving van (kwetsbare) burgers te versterken die in contact komen met de dienstverlening (of ze moeten leveren wanneer ze eventueel in dienst treden van de overheid).

2.17. SDG 17 - Partnerschap om doelstellingen te bereiken

SDG *Versterk de implementatiemiddelen en revitaliseer het wereldwijde partnerschap voor duurzame ontwikkeling.* SDG 17 gaat in op de noodzakelijke middelen (financiering, technologie, capaciteitsopbouw, handel...) en samenwerking om de duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen te realiseren.

IMPACT Het *Nationaal plan voor herstel en veerkracht* (PHV) is verbonden met SDG 17 over middelen en partnerschap om de duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen te bereiken. Het plan vereist heel wat samenwerking en zo kan het bijdragen tot de realisatie van SDG 17.17 over partnerschappen. Het PHV kan ook een aanzet zijn om werk te maken van SDG 17.14 over beleidscoherentie voor duurzame ontwikkeling.

SAMENWERKING België heeft het PHV opgesteld om het eind april 2021 in te dienen bij de Europese Commissie. Daarmee is het Belgische PHV een deel van het antwoord van de Europese Unie (EU) op de coronapandemie. Om de economische en sociale schade van die crisis te herstellen en om de economie en samenleving meteen groener, digitaal en veerkrachtiger te maken, heeft de EU immers de *Faciliteit voor herstel en veerkracht* ingesteld. Het PHV presenteert investeringen en hervormingen waarmee België 5,9 miljard euro subsidies uit dat Europese steunfonds kan krijgen.

Alle regeringen van het land hebben vanaf november 2020 samengewerkt om het Belgische PHV op te stellen. Het PHV is dus een nationaal plan. Het bevat bijdragen en maatregelen van de federale regering,

de Vlaamse regering, de regering van het Waals Gewest, de regering van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, de regering van de Federatie Wallonië–Brussel en de regering van de Duitstalige Gemeenschap.

Bij de opstelling van het PHV hebben de betrokken regeringen diverse belanghebbenden geraadpleegd. Het gaat onder meer om werkgeversorganisaties, werknemersorganisaties, milieuorganisaties, organisaties voor ontwikkelingssamenwerking, consumentenorganisaties, jongerenorganisaties, de wetenschappelijke wereld en de onderwijssector; maar ook parlementen en overheidsdiensten (pp. 629-634).

Ook om het PHV te concretiseren en uit te voeren zal veel samenwerking nodig zijn, zowel tussen regeringen als tussen overheidsdiensten, maar bijvoorbeeld ook met ondernemingen uit de privésector, met kennisinstellingen en met het maatschappelijk middenveld. Samenwerking is bijgevolg een sleutelwoord in het PHV dat België bij de EU heeft ingediend.

COHERENTIE Het PHV benadrukt de samenhang tussen het plan en het Europees semester (pp. 17-22). Zo is het PHV-document tegelijk het *Nationaal hervormingsprogramma* van België voor 2021. Diverse componenten van het plan komen tegemoet aan verscheidene landspecifieke aanbevelingen die de EU in 2019 en 2020 voor België geformuleerd heeft. Onderdelen van het Belgische PHV dragen eveneens bij tot de zeven vlaggenschipinitiatieven uit de *Jaarlijkse strategie voor duurzame groei voor 2021* van de EU.

Voorts gaat het PHV in op de samenhang met andere initiatieven (pp. 598-614). Ten eerste gaat het om andere herstel- en veerkrachtinitiatieven, namelijk van de federale overheid, Vlaanderen, het Waals Gewest, het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en de Duitstalige Gemeenschap. Ten tweede dragen bepaalde PHV-maatregelen ertoe bij de doelstellingen van het Belgische *Nationaal Energie- en Klimaatplan* (NEKP) te realiseren. Ten derde wijst het PHV op andere programma's en partnerschapsovereenkomsten waarvoor de deelstaten bijvoorbeeld werken met middelen uit het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling (EFRO) en het Europees Sociaal Fonds (ESF en ESF+). Het PHV vermeldt ten vierde de band met het *Plan voor de uitvoering van de jongerengarantie* en ten slotte die met een aantal andere relevante initiatieven van de deelstaten.

Het is positief dat het PHV oog heeft voor complementariteit en aandacht besteedt aan de samenhang met andere initiatieven. Misschien kan dat wel een vertrekpunt zijn voor een complexe maar noodzakelijke oefening: de zogenaamde beleidscoherentie voor duurzame ontwikkeling onderzoeken en ervoor kiezen die coherentie te versterken.

3. Bijlagen

3.1. Lijst van de *Sustainable development goals*

De 17 duurzame ontwikkelingsdoelstellingen	
Goal 1	Beëindig armoede overal en in al haar vormen
Goal 2	Beëindig honger, bereik voedselzekerheid en verbeterde voeding en bevorder duurzame landbouw
Goal 3	Verzeker een goede gezondheid en bevorder welzijn voor iedereen op alle leeftijden
Goal 4	Verzeker inclusief en billijk kwaliteitsvol onderwijs en bevorder levenslang leren voor iedereen
Goal 5	Bereik gendergelijkheid en empowerment voor alle vrouwen en meisjes
Goal 6	Verzeker toegang tot en duurzaam beheer van water en sanitair voor iedereen
Goal 7	Verzeker toegang tot betaalbare, betrouwbare, duurzame en moderne energie voor iedereen
Goal 8	Bevorder aanhoudende, inclusieve en duurzame economische groei, volledige en productieve tewerkstelling en waardig werk voor iedereen
Goal 9	Bouw veerkrachtige infrastructuur, bevorder inclusieve en duurzame industrialisering en stimuleer innovatie
Goal 10	Dring ongelijkheid in en tussen landen terug
Goal 11	Maak steden en menselijke nederzettingen inclusief, veilig, veerkrachtig en duurzaam
Goal 12	Verzeker duurzame consumptie- en productiepatronen
Goal 13	Neem dringend actie om de klimaatverandering en haar impact te bestrijden
Goal 14	Behoud en maak duurzaam gebruik van oceanen, zeeën en mariene hulpbronnen voor duurzame ontwikkeling
Goal 15	Bescherm, herstel en bevorder het duurzaam gebruik van landecosystemen, beheer wouden duurzaam, bestrijd woestijnvorming, stop en maak landdegradatie ongedaan en roep het verlies aan biodiversiteit een halt toe
Goal 16	Bevorder vreedzame en inclusieve samenlevingen met het oog op duurzame ontwikkeling, verzekert toegang tot justitie voor iedereen en bouw op alle niveaus doeltreffende, verantwoordelijke en inclusieve instellingen uit
Goal 17	Versterk de implementatiemiddelen en revitaliseer het wereldwijde partnerschap voor duurzame ontwikkeling

3.2. Lijst van de assen en componenten van het PHV

De componenten van het PHV	
As 1: Klimaat, duurzaamheid en innovatie	
1.1	Renovatie van gebouwen
1.2	Opkomende energietechnologieën
1.3	Klimaat en milieu
As 2: Digitale transformatie	
2.1	Cybersecurity
2.2	Openbaar bestuur
2.3	Optische-vezeltechnologie, 5G-technologie en nieuwe technologie
As 3: Mobiliteit	
3.1	Fiets- en wandelinfrastructuur
3.2	Modal shift in het vervoer
3.3	Groener wegvervoer
As 4: Mens en samenleving	
4.1	Onderwijs 2.0
4.2	Opleiding en werkgelegenheid voor kwetsbare groepen
4.3	Sociale infrastructuur
4.4	Einde loopbaan en pensioenen
As 5: Economie van de toekomst en productiviteit	
5.1	Opleiding en arbeidsmarkt
5.2	Ondersteuning van de economische activiteit
5.3	Circulaire economie
As 6: Overheidsfinanciën - Uitgaventoetsingen	
6.1	Uitgaventoetsingen

3.3. Bibliografie

- ADEME (2020), *Avis technique. Terres rares, énergies renouvelables et stockage d'énergie*, <https://bibliothec.ademe.fr/energies-renouvelables-reseaux-et-stockage/492-terres-rares-energies-renouvelables-et-stockage-d-energies.html> (geraadpleegd op 3 juni 2021).
- Alessi L., Benazir P., Campolongo F., Cariboni J., Manca A.R., Menyhert B., Pagano A. (2019), *The Resilience of EU Member States to the Financial and Economic Crisis, What are the characteristics of resilient behaviour*, doi:10.2760/840532, 148:569–598 in Joint Research Centre (2020), *Prototype dashboard for monitoring the social and economic dimension of resilience*, 2020, JRC Technical paper JRC121729.
- Galand B. (2020), *Le numérique va-t-il révolutionner l'éducation ?* Cahiers de recherche du Girsef, <https://ojs.uclouvain.be/index.php/cahiersgirsef/issue/view/4573> (geraadpleegd op 17/06/2021).
- Cantillon B. (2017), *De staat van de welvaartsstaat*, Acco, ISBN 978-9462927315.
- Europees platform tegen armoede en sociale uitsluiting (2011), *Een Europees kader voor sociale en territoriale samenhang*, DOI 10.2767/40090.
- Europese Commissie (2020), *Strategische prognoses - De koers naar een veerkrachtiger Europa*, Mededeling van de Commissie aan het Europees Parlement en de Raad, COM(2020) 493.
- Europese Commissie (2021), *Guidance to Member States Recovery and Resilience Plans*, SWD(2021)12.
- DiCS -IWEPS- FWB, (2020) *Rapport sur la cohésion Sociale en Wallonie- Droit à un logement décent – 2020*, <https://awccp.com/wp-content/uploads/2020/04/Rapport-sur-la-coh%C3%A9sion-sociale-le-droit-u-logement-1.pdf> (geraadpleegd op 17/06/2021).
- DNS Belgium (2019), *4 Belgen op 10 riskeert digitale uitsluiting*, <https://www.dnsbelgium.be/nl/nieuws/digitale-uitsluiting> (geraadpleegd op 17/06/2021).
- Dondorp L., Pijpers R. (2020), *Gelijke kansen en digitalisering? Goede toegang is niet genoeg*, <https://www.kennisnet.nl/publicaties/gelijke-kansen-en-digitalisering-goede-toegang-is-niet-ge-noeg/#author> (geraadpleegd op 17/06/2021).
- ECF & WCA (2016), *Cycling delivers on the Global Goals. Shifting towards a better economy, society, and planet for all*, European Cyclists' Federation, <https://www.ecf.com/> & World Cycling Alliance, <https://www.worldcyclingalliance.org/> (geraadpleegd op 17/06/2021).
- ECF (2018), *The benefits of cycling. Unlocking their potential for Europe*, European Cyclists' Federation, <https://www.ecf.com/>.
- EU (2020), *Verordening (EU) 2020/852 van het Europees Parlement en de Raad van 18 juni 2020 betreffende de totstandbrenging van een kader ter bevordering van duurzame beleggingen en tot wijziging van Verordening (EU) 2019/2088*, <https://eur-lex.europa.eu> (geraadpleegd op 17/06/2021).
- EU (2021), *Verordening (EU) 2021/241 van het Europees Parlement en de Raad van 12 februari 2021 tot instelling van de herstel- en veerkrachtfaciliteit*, <https://eur-lex.europa.eu> (geraadpleegd op 17/06/2021).
- European Parliament, *Research for CULT Committee - How to tackle early school leaving in the EU*, 2019, [https://www.europarl.europa.eu/Reg-Data/etudes/STUD/2019/629193/IPOL_STU\(2019\)629193_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/Reg-Data/etudes/STUD/2019/629193/IPOL_STU(2019)629193_EN.pdf) (geraadpleegd op 17/06/2021).

- FPB (2019), *Federaal Rapport inzake Duurzame Ontwikkeling*, www.plan.be.
- FPB (2021a), *Toepassing van het DNSH-beginsel op het Nationaal plan voor herstel en veerkracht*, www.plan.be.
- FPB (2021b), *Macro-economische en budgettaire effecten van het ontwerp van nationaal plan voor herstel en veerkracht Rapport aan de staatssecretaris voor Relance en Strategische Investerings*, www.plan.be.
- FPB (2021c), *Bijdrage van het ontwerp van nationaal plan voor herstel en veerkracht aan de doelstellingen van het NEKP – Samenhang en complementariteit; Rapport aan de staatssecretaris voor Relance en Strategische Investerings*, www.plan.be.
- Federal Public Service Social Security (2021), *The evolution of the social situation and social protection in Belgium 2020*, <https://socialsecurity.belgium.be/sites/default/files/content/docs/en/publications/silc/silc-analysis-social-situation-and-protection-belgium-2020-en.pdf> (geraadpleegd op 17/06/2021).
- IEFH (2021), *Avis n° 2021-A/014 de l'Institut pour l'égalité des femmes et des hommes relatif à l'impact sous l'angle du genre du Plan pour la reprise et la résilience (PRR)*, https://igvm-iefh.belgium.be/sites/default/files/advisories/avis_impact_plan_de_reprise.pdf (geraadpleegd op 7 september 2021).
- Joint Research Centre (2020), *Prototype dashboard for monitoring the social and economic dimension of resilience*, 2020, JRC Technical paper JRC121729.
- Manca A., Benczur P. and Giovannini E. (2017), *Building a scientific narrative towards a more resilient EU society, Part 1: a conceptual framework*, EUR 28548 EN, doi:10.2760/635528.
- Wolfske M. et.al. (2010), *Effective ICT Use for Social Inclusion*, <https://core.ac.uk/download/pdf/4823857.pdf> (geraadpleegd op 17/06/2021).
- Mayeres I., Van Zeebroeck B., Vanderlinden S. (Transport & Mobility Leuven), Bachus K., Van Ootegem L. (HIVA - KU Leuven) (2018), *Achtergronddocument Oplossingsrichtingen voor het mobiliteitssysteem, studie uitgevoerd in opdracht van de Vlaamse Milieumaatschappij*, MIRA, MIRA/2018/07.
- OECD (2018), *Development Co-operation Report 2018 - Joining Forces to Leave No One Behind*, https://www.oecd-ilibrary.org/development/development-co-operation-report-2018_dcr-2018-en (geraadpleegd op 6/9/2021).
- OECD (2014), *Measuring Innovation in Education: A New Perspective*, Educational Research and Innovation, OECD Publishing, Paris, <https://dx.doi.org/10.1787/9789264215696-en>.
- OECD (2019), *TALIS 2018 Results Teachers and School Leaders as Lifelong Learners*, <https://www.oecd.org/education/talis/talis-2018-results-volume-i-1d0bc92a-en.htm> (geraadpleegd op 17/06/2021).
- PHV (2021), *Nationaal plan voor herstel en veerkracht*, Uitgever: Kabinet van de staatssecretaris voor Relance en Strategische Investerings, belast met Wetenschapsbeleid.
- Statistics Belgium (2021), *ICT-gebruik in huishoudens*, <https://statbel.fgov.be/nl/themas/huishoudens/ict-gebruik-huishoudens> (geraadpleegd op 11/06/2021).
- The Shift Project (2018), *Lean ICT pour une sobriété numérique*, Rapport du groupe de travail dirigé par Hugues Ferreboeuf pour le think tank The shift project, oktober 2018.

- Trump, B. & Linkov, I. (2020), *Combine resilience and efficiency in post-COVID societies*, Correspondence to Nature, vol 588, 10 dec 2020.
- Tsatsou P., Kurnia S., Choudrie J. (2017), *Social Inclusion and Usability of ICT-Enabled Services*, Routledge Studies in Technology, Work and Organizations, ISBN 9780367873936 (geraadpleegd op 17/06/2021).
- UN (2015), *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, Resolutie aangenomen door de Algemene Vergadering op 25 september 2015 - A/70/L.1.
- UNECE & ILO (2020), *Jobs in green and healthy transport. Making the green shift*, United Nations Economic Commission for Europe & International Labour Organization.
- UNECE & WHO (2018), *Making THE (Transport, Health and Environment) Link. Transport, Health and Environment Pan-European Programme and the Sustainable Development Goals*, United Nations Economic Commission for Europe & World Health Organization Regional Office for Europe, <https://thepep.unece.org/> (geraadpleegd op 17/06/2021).
- UN-Habitat, UNEP, SLoCaT et al. (2015), *Analysis of the transport relevance of each of the 17 SDGs*, <https://sustainabledevelopment.un.org/> (geraadpleegd op 17/06/2021).